

ПОНЯТТЯ КАТЕГОРІЇ ПРОСТОРУ НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

В.О. Ромашевська, О.Д. Краєвська

Анотація. У статті проаналізовано фразеологічні одиниці двох зіставлених мов за їхнім просторовим значенням, зроблено огляд основних праць українських та російських учених у відповідному напрямі, окреслено особливості вираження простору в українській та англійській мовах. Фразеологічні одиниці, побудовані на основі просторопозначень, складають значний відсоток фразеологізмів української та англійської мов. У статті з компаративної точки зору проаналізовано особливості англійських та українських фразеологізмів на позначення переміщення в просторі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, простір, локативність, просторова лексика, локалізація.

Проблема «мова та простір» неодноразово привертала увагу лінгвістів. Особливо багато праць, присвячених цьому питанню з'явилося в останні десятиліття. Просторові відношення, що існують в світі, відображаються в мовній картині світу за допомогою різнорівневих засобів мови – просторова лексика, специфічні морфологічні форми з локальним значенням, синтаксичні побудови.

Дослідження просторових фразеологізмів свідчить про існування двох груп з локальним і узагальнено просторовим значенням, які різняться між собою характером відтворення в мові просторових понять. Найчисленнішою і найрізноманітнішою за своїми значеннями є група з узагальнено просторовим значенням. Сюди належать співвідносні з прислівниками фразеологізми, які вказують на відстань або напрямок у просторі. Якщо прислівники найчастіше нейтральні, то фразеологізми мають більші можливості для емоційної характеристики певних реалій і явищ дійсності. Наприклад, прислівникові *далеко*, який указує на велику, кількісно не визначену відстань від мовця і є нейтральним з погляду на оцінку, відповідають кілька фразеологізмів: *близький (блигомий) світ, скільки око сягає, за тридев'ять земель* [9, с. 289] та ін. Вони сприяють експресивному забарвленню мовлення і виражають суб'єктивну оцінку відстані. Також, англійські фразеологізми не тільки прикрашають мову, вони також дозволяють скоротити громіздкі речення до невеликих стійких виразів (іноді до двох-трьох слів). Мова з використанням англійських фразеологізмів стає більш красивою і стрункою: (англ.) *far cry – щось дуже не схоже; різне* [10, с. 105]. *Наприклад: The first automobile could run, but it was a far cry from a modern car.*

Основними засобами вираження просторових відношень в мові вважаються просторові прийменники та прислівники, в значенні яких міститься вказівка на розташування предмета відносно деякого орієнтира (статична локалізація) або вказівка на пересування (наближення або віддалення) по відношенню до певної точки відліку (динамічна локалізація), але також поняття простору можна передати й за допомогою іменників, дієслів, прикметників та інших частин мов [1, с. 22]. Наприклад: (укр.) *плисти за течією, байдики бити* [9, с. 376], (англ.) *a sore subject, act the fool* [10, с. 35].

Об'єктом дослідження є семантика просторових фразеологічних одиниць в англійській та українській мовах.

Мета роботи полягає у визначенні особливостей концептуалізації просторових відношень.

Предметом дослідження є фразеологічні одиниці з просторовим значенням в англійській та українській мовах.

Неможливо дослідити мови у всій повноті, їх специфічні структури, конкретні суспільні функції в різні історичні періоди, а також закономірності їх розвитку, не вдаючись до порівняння, а саме на прикладі фразеологічних одиниць.

Фразеологізми – надзвичайно багатий матеріал для розв'язання багатьох актуальних і дискусійних проблем фразеології, що стосуються фразеологічної семантики. Особливо актуальним є комплексне дослідження ФО, що дає можливість отримати цілісне уявлення про таке складне явище. Для цього можна використати семантичний опис фразеологізмів і виявлення їх образних репрезентацій. Дослідження саме цих двох сторін важливе для визначення як взаємодії образу (внутрішньої форми) і значення фразеологізмів, так і їх національної специфіки.

Слід рухатися від визначення груп англійських і українських ФО на означення переміщення в просторі, чому й присвячено цю статтю, потім до аналізу і зіставлення опорних компонентів і образних репрезентацій ФО. Аналіз не обмежений дослідженням семантичних структур, оскільки частина досліджуваних фразеологізмів – образно-емотивні, у значенні яких важливу роль відіграє образна репрезентація. В самому відборі образів таких ФО простежується зв'язок із культурно-національними символами та еталонами. Аналіз опорних компонентів сприяє виявленню символів і еталонів, що використовуються для позначення переміщення в просторі.

Традиційно вважається, що іменники описують предмети, а прийменники – просторові відношення [3, с. 7]. Деякі дослідники трактують прийменники як одиниці, які виражають просто зв'язки, відношення, тобто не обмежують їх описом просторових відношень між предметами. Прийменники, за їх думкою, можуть описувати просторові відношення між речами, сукупності об'єктів, подіями, місцями і навіть пустим простором. Наприклад: (англ.) *The mist hovered over the sea; there was an explosion next to my house, he swept the space in front of the fireplace;* (укр.) *Вузьку вуличку як зараз бачу перед собою; гудуть бджоли понад пахучою гречкою.*

Але ж основними засобами вираження лексичної локативності є іменники, прислівники та прикметники. Отже, лексичні засоби наділені функцією деталізації і конкретизації часу та місця перебігу дії [4, с. 127]. Існує низка класифікацій іменників із просторовим значенням. Так, вони можуть називати замкнений/незамкнений простори [5] (за іншою термінологією, відкритий/закритий [6, с. 13], внутрішній/зовнішній [2, с. 86]). Вказівка на замкнений простір є первинною властивістю іменників, які називають будівлі, їх частини (будинок, гніздо, ганок) та простори, пов'язані з тілом людини (пазуха, кишень). Природні простори: небесні, водні, земні (небо, озеро, повітря, земля, ліс, пісок) – передають, як правило, незамкнений простір. Іменники, що пов'язані з населеними пунктами, можуть називати як відкритий (місто, околиця), так і закритий (двір, обійстя) простори.

Іменники із просторовим значенням групують також за ознакою природний/антропогенний(штучний) простори. До перших, відповідно, належать слова із загальною просторовою семантикою, назви природних просторів та простори, пов'язані з тілом людини. Наприклад: (укр.) *як води в рот набрати* [9], (англ.) *to have a thick skin* [10]. Лексика, пов'язана з населеними пунктами, та назви будівель, як правило, називають штучні об'єкти. Наприклад: (укр.) *Новий Світ – Америка*, (укр.) *мати городів руських – Київ* [9], (англ.) *not to know somebody from Adam* [10].

Найбільш конкретними з-поміж інших є фразеологізми, здатні називати обмежене в просторі місце (група з локальним значенням). Такі усталені словосполучення мають значення предметності і своїми семантико-граматичними функціями співвідносяться з іменниками. У фразеологізмів (укр.) *поле бою*, (укр.) *зоряне містечко*, (укр.) *пташиний базар* [9], (англ.) *a piece of cake*, (англ.) *blue moon* [10] відсутні слова-відповідники, вони виконують роль складної назви, тобто з точки зору відтворення явищ дійсності являють собою номінативні одиниці.

Прикметники також виражають просторові відношення, адже треба врахувати, що (за визначенням) поняття простору охоплює, окрім місця локації, протяжність предмета, а саме довжину, висоту і ширину. А саме ці значення, в основному, виражають прикметники: *короткий і довгий* (шлях, день), *високий* (про людину). У прикметниках просторове значення поєднується із атрибутивним. Локативне значення в українській мові мають три типи прикметників:

1) прикметники, що означають форму та розмір (великий, високий, круглий, тощо);

2) прикметники, що вказують на відстань, положення (далекій, крайній, лівий, тощо);

3) прикметники, похідні від іменників із просторовим значенням (земний, польовий, прирічковий тощо) [3, с. 14].

Часто дослідники не аналізують окремо іменники, прикметники чи прислівники, а розглядають комплекс лексичних засобів. Дослідження такого типу провели В. Головіна, В. Олексенко, О. Нечипорук. Та все ж одним із центральних засобів вираження просторових відношень є дієслово. Щодо просторових відношень, то воно передає основну семантичну опозицію локації, а саме статичність чи динамічність. «Дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також суб'єкта або об'єкта дії» [8, с. 423]. Наприклад: (укр.)*як річка назад вернеться* [9], (англ.)*come true* [10].

Дослідження поняття простору є і на рівні фразеології (Н. Коновратська, Л. Поліщак). Фразеологізми класифікують за певною просторовою (наприклад, далеко-близько: *за тридев'ять земель, як рукою подати*) чи часовою (наприклад, рано-пізно: *чорти на кулаки підіймають, як усяка нечисть товчеться*) семантикою, за будовою (співвідносні зі словосполученням: *у лису середу*; та співвідносні з реченням: *як річка назад вернеться*), а також розглядають певне експресивне забарвлення фразеологізмів із відповідною семантикою [7, с. 143].

Огляд засобів вираження простору в українській та англійській мовах дозволяє зробити висновок, що аналіз вираження мовою категорії простору потребує комплексного підходу, який буде використовувати здобутки різних мовних рівнів та різних напрямів мовознавства.

За стилістичними ознаками локальні фразеологізми не мають чітко визначеної, обмеженої сфери використання. Вони належать до міжстильових шарів української фразеології, часто використовуються в мові художньої літератури, у публіцистиці. Оцінка в значенні одиниць цієї групи може пов'язуватися з наявністю позитивно-емоційного забарвлення та з характеристикою умов їхнього використання: «*О не забудьте тих, що рвались крізь багнети, В степах поклали голови свої, Щоб більше нашу голубу планету Не шарпали розбійницькі бої...*» (В. Симоненко).

Висновки. Загалом, українська та англійська мови використовують однакові засоби для вираження простору, проте деякі відмінності все ж існують. Так, наприклад, прийменники та прислівники слугують засобом вираження двох значень, проте первинними є ті, що мають просторове значення.

Таким чином, фразеологічні системи англійської й української мов, поряд із категоріальними і функційними особливостями спільного плану, мають і цілий ряд істотних розбіжностей, що відбивають характерні специфічні риси кожної з мов. Переважно аналітична за своєю структурою англійська мова і загалом синтетична українська мова користуються різноманітними структурами в неоднаковій мірі, оскільки притаманна англійській мові значна обмеженість відмінкових форм компенсується, наприклад, великою кількістю прийменникових конструкцій. Таким

чином, в українській та англійській мовах існує досить розгалужена система фразеологізмів з просторовим значенням. Вдале використання їх дозволяє не лише позбутися небажаної тавтології або внести емоційне уточнення, а й до певної міри конкретизувати поняття.

Аннотація. В статті рассмотрені фразеологічні одиниці двох сопоставляемих мов на основі їх просторового значення, виконан обзор основних трудов українських і російських учених в відповідному напрямку, описано особливості вираження простору в українській і англійській мовах. В статті з компаративної точки зору проаналізовані особливості англійських і українських фразеологізмів, позначаючих переміщення в просторі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, простір, локалітетність, просторова лексика, локалізація.

Abstract. The paper has studied the phraseological units in the two contrasted languages within its spatial meaning. The exploring of the main researches, made by Ukrainian and Russian researchers. The description of peculiarities of space expressions in Ukrainian and English languages is also done. The article analyzes in comparative aspect the peculiarities of English and Ukrainian phraseological units denoting transfer in space.

Keywords: phraseological unit, space, locality, spatial lexicon, localization.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1980. – 288 с.
2. Ятель Г. П. Прийменники сучасної англійської мови / Г. П. Ятель // (вступна стаття до книги М. І. Балла «Вживання прийменників в англійській мові»). – К. : Вища школа, 1967. – 175 с.
3. Jackendoff R. The architecture of the Linguistic Spatial Interface / R. Jackendoff. – Cambridge – London: MIT Press, 1996. – Pp.1–37.
4. Романюк С. А. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові / С. Романюк – Варшава, 2012. – 225 с.
5. Лебеденко Ю. М. Мовне вираження простору в «Повісті про санаторійну зону» М. Хвильового [Електронний ресурс] / Ю. Лебеденко, К. Дудик.
Режим доступу до журналу:
http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znphknpu_lingv/2008_26/3.html.
6. Ющенко М. П. Концептуалізація простору у французькій мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 / Мирослава Петрівна Ющенко. – К., 2007. – 22 с.
7. Коновратська Н. В. Основні лексико-граматичні моделі номінативних фразеологічних одиниць на позначення простору й часу / Н. В. Коновратська // Культура народів Причорномор'я. – Сімферополь, 2002. – Том 32. – С. 142–147
8. Русская грамматика : В 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
9. Фразеологічний словник української мови. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
10. Gulland D. M. The Penguin Dictionary of English Idioms / D. M. Gulland, Hinds-Howell D. – Penguin Books, 1994. – 305 p.

УДК 811.111

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ТИПИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Г. В. Сібілева, М. Я. Оленяк

Анотація. У даному дослідженні подана інформація про структурно-граматичні типи фразеологічних одиниць біблійного походження англійської мови. У процесі дослідження був використаний метод фразеологічного опису, який дозволив виявити різні класи біблійних фразеологізмів. У рамках цього методу був проведений граматичний аналіз фразеологічних одиниць біблійного походження, за допомогою якого була встановлена граматична структура біблійних фразеологізмів, їхні морфологічні й синтаксичні особливості.

Ключові слова: фразеологічні одиниці біблійного походження, структурно-граматичні типи, словосполучення, речення, еквівалентність